

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ ГУМАНИХ ВЗАЄМИН СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Постановка проблеми.

Необхідність корекції взаєностосунків старших дошкільників щодо їх гуманізації очевидна. Адже, сьогодні насамперед актуальні цінності і принципи, необхідні для вільного розвитку кожного члена суспільства через стратегію доброзичливості, терпимості до чужої позиції, цінностей, культури, ідеології; необхідності до взаємного порозуміння, пошуку компромісів у вирішенні будь-яких питань. Перераховані аспекти – це важливі уміння особистості, завдяки яким спілкування між людьми стає виваженим, сприяє знаходженню істини навіть у конфліктній ситуації. Особливо це важливо для дітей дошкільного віку, коли порушення прав і свобод дитини, переживання негативних почуттів, морального дискомфорту, нерозуміння з боку дорослих і однолітків відображаються на моральному становленні дитини.

Актуальність проблеми виховання гуманізму на сьогодні беззаперечна, що відображено у багатьох державних програмах і документах. Так, правовою базою для розвитку цієї проблеми в нашій країні стали Концепція громадянської освіти та виховання в Україні, Концепція безперервної системи національного виховання, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Закони України „Про освіту”, „Про охорону дитинства”, Національна програма „Діти України” і т.ін., в яких знайшли розкриття проблеми демократизації та гуманізації всіх сторін життя сучасного суспільства і системи освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичну основу проблеми склали: культурно-історична теорія розвитку особистості; особистісно-орієнтований підхід до виховання (І. Бех, О. Коберник, Н. Ничкало, В. Оржеховська, Т. Поніманська, Р. Пріма, О. Савченко, Н. Гавриш, О. Сухомлинська); положення філософської і

психолого-педагогічної науки про сутність гуманізму і гуманізацію виховання (Ш. Амонашвілі, І. Бех, М. Бубер, І. Кант, О. Кононко, В. Лекторський, Дж. Локк, А. Маслоу, М. Мчедлов, К. Роджерс, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, М. Уолцер); сучасні концепції дошкільного виховання (Л. Артемова, А. Богущ, Л. Калуська, О. Кононко, Т. Поніманська та ін.); психологічні закономірності розвитку дітей дошкільного віку (Л. Виготський, Л. Долинська, О. Запорожець, Д. Ельконін, Г. Костюк, А. Люблінська, В. Мухіна, О. Скрипченко та ін.); про закономірності морального розвитку особистості в дошкільному віці (Л. Артемова, Р. Буре, В. Кузьменко, В. Нечаєва, Ю. Приходько, Т. Поніманська) та закономірності процесу соціалізації дошкільника (А. Богущ, Н. Гавриш, В. Кузь, І. Рогальська та ін.)

Мета і завдання статті.

Виховання у душі гуманізму завжди було актуальною проблемою починаючи з дошкільного періоду розвитку особистості, коли важливо сформувати базові особистісні моральні якості та поняття, які б ґрунтувалися на позитивній спрямованості на людину.

Тому не випадково предметом нашого дослідження було формування та розвиток гуманних стосунків серед учасників освітнього процесу в дошкільному віці, а саме корекція взаємин дітей старшого дошкільного віку.

Виклад одержаних наукових результатів.

Для ефективної реалізації корекційної роботи з формування гуманних взаємин дітей дошкільного віку педагогам було запропоновано застосовувати спеціально підібрані педагогічні форми та методи, які були поділені на три етапи:

I – перцептивного накопичення елементарних знань та уявлень про гуманність і її важливість у стосунках людей, усвідомлення багатогранності, розмаїтості людського суспільства, унікальності кожного і власного „Я”, необхідності розуміти і доброзичливо ставитись до інших для мирного співіснування з ними.

II – розвиток емоційно-чуттєвого досвіду та системи ціннісних орієнтирів дитини: здатності розрізняти та оцінювати емоційні стани та почуття, розвиток емпатії та доброзичливих проявів, поступливого та рівноправного ставлення до навколишніх.

III – етап формування навиків гуманних взаємин дітей з навколишніми на основі конструктивної, терпимої і компромісної взаємодії. Формувальними засобами впливу були обрані: сюжетно-рольові ігор, моделювання проблемних ситуацій та педагогічних провокацій, вправління і вправи, творча діяльність, спільна праця, підготовка та проведення свят і благодійних акцій.

Для ефективного і якісного досягнення мети використовувалися різні методи: соціально-перцептивні, імпровізаційні, ситуаційні, моделювальні, експресивні; збирали, структурували й модифікували інтегровані заняття, ігрові технології, проблемні ситуації, логічні завдання, вправи так, щоб зміст їх відображав поставлені завдання на кожному етапі формувального експерименту.

Матеріали розроблені на основі практичних і теоретичних рекомендацій В. Ашикова [1], А. Богуш, Н. Гавриш [2], Т. Ікряннікової [7], Т. Макарової, Г. Ларіонової [4], В. Маралова [5], І. Рубахи, Л. Рубахи [6].

Для подолання недоліків у взаєминах дітей старшого дошкільного віку, які виявлені у ході дослідження наявних знань та уявлень дітей про гуманні стосунки, нами були сформульовані такі завдання:

- 1) формувати у дитини свідоме ставлення до самого себе, як до особистості, яка має свою гідність, права і обов'язки, свої переваги і недоліки;
- 2) знайомити дітей із різними моральними характеристиками та якостями людини, у тому числі з поняттями: терпимість, милосердя, доброзичливість;
- 3) формувати знання про різноманітність, багатонаціональність людського суспільства та важливість мирного співіснування між ними.

Перше, на що була націлена робота – це формувати у дитини усвідомленого образу „Я” та адекватної позитивної самооцінки, сприйняття самого себе як унікальної особистості, яка має свою гідність, права і обов'язки,

характерні якості і почуття, певні переваги і недоліки у порівнянні з іншими. Пояснити, що кожна людина відрізняється від інших зовнішністю, можливостями, уміннями, але у той же час, схожа на інших людей і має, так як і всі, певні недоліки і проблеми. Ми намагалися, перш за все, забезпечити емоційну підтримку кожній дитині, створювати атмосферу прийняття та поваги до кожного. На фоні цього вчили дітей пізнавати себе, свої якості, почуття та переживання. Звичайно, все це можна пояснити дитині на прикладах із життя групи, аналізуючи різні ситуації. Для цього були розроблені специфічні тренінгові заняття за такими темами:

- *Який ти? Розкажи про себе (створення книги про себе).*
- *Яким я собі подобаюсь (малювання ідеального образу „Я“)?*
- *Мої добрі вчинки (ігрова вправа).*
- *Що я вмю, що я знаю, що я можу (психологічне інтерв'ю).*
- *Яким я хочу бути (гра-стратегія).*
- *Мої думки (психологічна бесіда).*
- *Мій настрій: коли я буваю злий, веселий, щасливий, роздратований, жалісливий ...? (Робота з піктограмами).*
- *Складання родового дерева, власного герба (арт-терапія).*

Наступним завданням було ознайомлення дітей із різними моральними характеристиками та якостями людини, в тому числі з поняттями: гуманність, терпимість, милосердя та доброзичливість. Психологічні дослідження І. Беха, А. Богуш, О. Запорожця, О. Кононко переконливо доводять, що ефективність бесід дорослого з дітьми залежить від наявності спільних інтересів, а також від важливості та цінності теми спільної розмови. Ми переконалися, що відповідність змісту бесід дорослого інтересам дитини веде до підвищення її довіри та приязні, кращого сприйняття інформації. Відтак, ми запропонували педагогам приблизну тематику для бесід з дітьми кожного дня під час ранкового прийому чи на прогулянці:

- *Давайте жити дружно.*
- *Що робити, коли захворів товариш?*

- Добро і зло.
- Що робитимеш, коли тебе ображатимуть?
- Правила спілкування. Що таке ввічливість?
- Життя у дитячому садочку;
- Що таке милосердя, доброзичливість?
- Добрі справи. Які вони?
- Мої обов'язки дома.
- Всі ми різні, але всі ми рівні.
- Кому і коли потрібна допомога?
- Лагідні та добрі слова.

Вважаємо, що ці теми будуть цікаві для дітей і важливі для формування їх толерантного ставлення до навколишніх. Для систематизації та образного закріплення означених тем були запропоновані низка тренувальних ігрових завдань, вправ та ігор таких як гра-модельювання „Барвисте намисто“, дидактичні ігри „Будь доброзичливим” та “Правильно – неправильно” тощо. У ході цих ігор дітей знайомили з різними моральними поняттям (доброзичлива, чуйна, терпима людина і т.п.); розвивали вміння класифікувати дії за певними моральними якостями, міркувати, пояснювати та обґрунтовувати свою думку, опираючись на знання про моральні норми поведінки;

Далі було важливо навчити дітей усвідомлено характеризувати моральні вчинки. Найдоцільніше для цього використовувати літературні та художні твори, під час обговорення яких дитину вчать аналізувати і оцінювати події, співчувати героям казок, віршів, оповідань, музичних творів, застосовуючи прийом емпатії. Цей метод роботи найбільше допоміг дітям навчитися адекватно порівнювати себе з іншими, передбачати події та використовувати набуті знання у власній поведінці, ознайомив із особливостями стосунків між людьми.

Наступне завдання – дати дітям широкі знання про розмаїття людей. Для цього вихователям було рекомендовано ввести у план роботи раз на тиждень тематичні комплексні заняття за темами: „Я особистість”, „Моя сім'я”, „Люди

навколо нас”, „Традиції”, „Національність”, „Релігія”, „Культура”, „Мир і війна”, „Діти планети Земля”, „Земля – наш спільний будинок”, „Відстоюємо свої права”. У ході роботи дітям давали поняття про різноманітність, спільність і багатонаціональність людського суспільства, яке живе на одній планеті. Навчали розуміти, поважати та сприймати культуру і традиції свого та інших народів, що живуть як на території нашої країни, так і за її межами. Знайомили з характерними елементами різних культур (мова, народна творчість, декоративно-прикладне мистецтво, народні ігри тощо). Стимулювалося бажання дитини пізнавати культуру свого народу (через казки, приказки, твори народного мистецтва) та виховувалося позитивне і шанобливе ставлення до культури інших народів.

Педагоги намагалися переконливо пояснити дітям, що всі люди різні, але й одночасно схожі між собою. Для цього проводилась аналітична вправа „Чим ми схожі і чим відрізняємося?”, „Відбитки” та „Витинанки”.

Хід вправи: Учасники сидять колом. Ведучий запрошує в коло одного із учасників, який чимось схожий на ведучого (схожість може бути зовнішня, якісь факти із біографії, чи риси характеру, уміння, досягнення). Гра продовжується до тих пір, поки всі учасники не зберуться у колі. Вихователь підсумовує, що виявляється всі ми різні і схожі одночасно, а об’єднує нас дитячий садок.

Один раз на місяць обов’язково планувалися заняття на правове виховання дошкільників, під час яких давалися поняття про права і обов’язки дитини, які можуть реалізовуватися у повсякденному житті: право на рівність, право на захист від усіх форм насильства, право на особисту безпеку та свободу, право на власну думку та право на приватну власність. Розуміння дошкільниками того, що у них теж є свої права, викликали почуття власної гідності, самоцінності і значущості, що важливо для формування толерантності.

Робота була націлена на усвідомлення дитиною, що пізнавати інших людей – це цікаво і прекрасно. Багаторазово проводилась вправа „Чарівник”, мета, якої виховувати доброзичливе ставлення один до одного, уміння проявляти

уважність до ровесників. У ході гри діти почергово виконували роль чарівника, який виконував бажання інших: Насті додавав сміливості, Катрусі – ніжності, Андрію – впевненості і тощо.

Важливо було переконати вихованців, що кожную людину треба сприймати такою, якою вона є: не лякатися, не глузувати, не засуджувати, а намагатися зрозуміти. Так, наприклад, з дітьми проводилась вправа „Чи може Баба Яга бути доброю?“, де педагог пропонував знайти позитивні якості у негативних героїв казок. Дітям пропонувалося поміркувати, чому вони стали злі і сердиті, чи завжди вони були такі, як зробити їх іншими.

Особливості занять, які проводились із дітьми полягали у тому, що вони будувалися на гуманістичній позиції, суб'єкт-суб'єктного підходу у взаємодії педагога із дітьми і передбачали дотримання ряду правил:

- створення позитивної і доброзичливої атмосфери спілкування;
- свободу висловлювання і поведінки дитини в різних видах діяльності;
- висловлювання взаємних оцінок і суджень дорослого і дитини з різних ситуацій без порівнянь, звинувачень і образ;
- уміння терпимо вислуховувати будь-яку відповідь, ідею, рішення учасника взаємодії;
- недопущення насильства, жорстких методів обмеження поривів та бажань дітей.

Упродовж занять вихователям рекомендували використовувати такі методи і прийоми: художній аналіз та оцінно-етичний коментар літературних і народних творів, розв'язання проблемних ситуацій із моральним вибором, етичні бесіди; жартівливі сценки, ігри-стратегії, пошуково-експериментальну діяльність, аналітичні вправи, моделювання, схематизацію, психотехнології, складання родового дерева тощо [59, с. 246]. Вважаємо ефективними також такі форми роботи як екскурсії, спостереження та тематичні свята спільно з батьками і гостями дошкільного закладу.

Такий системний підхід до організації педагогічного процесу дозволив активізувати інтерес дошкільника до себе, свого оточення, сім'ї та суспільства в

цілому, а також закласти фундамент для реалізації другого етапу формувального експерименту, а саме розвитку емоційно-чуттєвого досвіду та системи ціннісних орієнтирів.

Для подолання недоліків розвитку емоційно-чуттєвої та ціннісної сфери дитини з досліджуваної проблеми були визначені такі завдання:

- 1) учити дитину розрізняти та оцінювати свої і чужі емоційні стани, почуття, співвідносити їх із вимогами дорослих.
- 2) формувати вміння адекватно реагувати на почуття, вчинки та позиції навколишніх.
- 3) учити керувати своїми емоціями, проявляти справедливе та рівноправне ставлення до навколишніх.

У ході нашого експерименту основним, ми вважали, створення позитивної емоційної атмосфери в групі, що включала такі елементи: традиційні зустрічі і прощання дітей з усмішками, веселими репліками та запитаннями про час проведений вдома; обов'язкове дотримання низки правил доброзичливості та турботливості у стосунках між всіма фігурантами освітнього процесу; стимулювання добрих справ (у групі стояла скринька „Добрих справ”, куди вкидали зірочку за кожен відповідну справу, а вкінці тижня підраховували результати); заборона на образливі слова (той, хто їх ненароком вживав, – мав спокутувати добрими справами); відсутність насильства і примусу; заборона покарання, яке містить елементи приниження і порівняння з іншими.

Робота з емоційно-ціннісного розвитку дітей була побудована на матеріалах близьких і зрозумілих дітям, пов'язаних з актуальними для них проблемами. Для кращої результативності ми рекомендували педагогам дотримуватися певної структури зняття: вітання, постановка мети з мотивацією дитячої діяльності, обговорення і розв'язання проблемних ситуацій, вправлення різних емоційних проявів, рефлексія і ритуал прощання.

Протягом дня у різних частинах режимних процесів проводились розвивальні, творчі, корекційно-профілактичні вправи та ігри: „Чарівні

будиночки”, „Наші емоції”, „Покажи свої почуття”, „Чарівні окуляри” та ін. Їх мета: розвивати дитячу емоційність, вправляти у здійсненні адекватної самооцінки; тренувати вміння розрізняти різні емоційні стани; учити дітей виражати дружні почуття різними способами (усмішка, спокійна мова, лагідний погляд, відповідні жести та міміка). Паралельно знайомили дітей з проявом зовнішніх ознак образи, агресії, неприступності та методами уникнення негативних емоцій та агресії. Учили проявляти симпатію, співчуття інтерес та уважність один до одного.

Для виконання іншого завдання емоційно-ціннісного етапу були підібрані вправи та ігри на виховання у дітей чутливості та емпатії. Особливо багато було використано із адаптованої інноваційної технології ТРВЗ (теорія розв’язання винахідницьких завдань) Г. Альтшуллера [3, с. 210–233]. Однією із переваг цієї технології є те, що вона спрямована на зняття стереотипного мислення та розвиток пластичності мислення. Використовували такі методи: особиста аналогія чи емпатія, метод фокальних об’єктів та каталогу, біном фантазії, ланцюжок протиріч тощо.

Висновки і перспективи.

Отже, використовуючи систему спеціально підібраних методів та прийомів було сформовано усвідомлення дошкільником власного „Я”, свого оточення, сім’ї та суспільства в цілому, від кореговано розвиток емоційно-чуттєвої сфери дітей, здатність до емпатії та співчуття; вміння розрізняти свої та чужі емоції і почуття; терпимо зносити те, що не подобається; проявляти справедливе та рівноправне ставлення до навколишніх.

Проведене дослідження не охоплює всі аспекти проблеми. Щоб закріпити отримані вміння необхідно створити умови для переходу від теоретичних знань і емоційних переживань, розуміння необхідності відповідних навиків взаємостосунків до реального використання і вправлення їх на практиці. Для цього необхідно скорегувати навички гуманної поведінки, що і буде наступним етапом експериментальної роботи з дітьми дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ашиков В. О. Азбука мира : программа воспитания толерантности и основ культуры мира для детей старшего дошкольного возраста / В. О. Ашиков, С. Ашикова // Дошкольное воспитание. – 2003. – № 1, № 3, № 8-10, № 12 ; 2004. – № 1, № 3, № 5.
2. Богуш А. М. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підручник для ВНЗ / А. М. Богуш, Н. В Гавриш – К. : Слово, 2008. – 408 с.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
4. Макарова Т. В. Толерантность и правовая культура дошкольников : методические рекомендации / Т. В. Макарова, Г. Ф. Ларионова. – М. : Сфера, 2008. – 80 с.
5. Маралов В. Г. Педагогика ненасилия в практике детского сада : методическое пособие. – М. : Сфера, 2009. – 128 с.
6. Рубаха І. П. Любій малечі про цікаві речі : 5–6 років / І. П. Рубаха, Л. М. Рубаха. – Х. : Ранок, 2009. – 144 с.
7. Формирование гуманных взаимоотношений между детьми старшей и подготовительной групп / сост. Т. Н. Икрянникова. – Волгоград : Корифей. – 128 с.

Скрипник Неля Іванівна. Психолого-педагогічний супровід розвитку та формування гуманних взаємин старших дошкільників.

У статті розкриваються основні аспекти, методи і результати експериментального формування та розвитку у дітей старшого дошкільного віку гуманних взаємин з навколишніми. На основі результатів діагностичного обстеження та теоретичного аналізу було визначено три етапи формувально-розвивальної роботи. У статті розкрито два етапи: перцептивного накопичення елементарних знань та уявлень про гуманні стосунки між людьми; розвиток емоційно-чуттєвого досвіду та системи ціннісних орієнтирів дитини.

Ключові слова: гуманні взаємини, формування, методи, моральні якості, старші дошкільники.

Скрипник Неля Ивановна. Психолого-педагогическое сопровождение развития и формирования гуманных отношений старших дошкольников.

В статье раскрываются основные методы, формы и результаты экспериментального формирования и развития у детей старшего дошкольного возраста строить гуманные отношения с окружающими. На основе результатов диагностического исследования и теоретического анализа было определено три этапа формирующей работы. В статье раскрыто два из них: перцептивного накопления элементарных знаний и представлений об гуманных отношениях между людьми; развитие эмоционально-чувственного опыта и системы ценностных ориентиров ребенка.

Ключевые слова: гуманные отношения, формирования, методы, моральные качества, старшие дошкольники.